

ՀԱՅԿ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ, «ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՕՐԱՑՈՅՑՆԵՐԻ ԵՒ ՏԱՐԵՑՈՅՑ-  
ՆԵՐԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ (1513-1973)», Երեւան, Հրատ. Ալ.  
Միասնիկեանի անուան Հանրապետական Գրադարանի, 1976, 318 էջ:

*Վերջին տարիներուն մեծ թափ ստացած է մատենագիտական ցան-  
կերու պատրաստութիւնն ու հրատարակութիւնը: Այս դժով կարեւոր  
տեղ կը գրաւեն յատկապէս հայ պարբերական մամուլի համահաւաք  
ու մասնակի մատենագիտական աշխատութիւնները: Այսօր, բազմա-  
թիւ րանասէրներ եւ գիտաշխատողներ, մանաւանդ հայրենիքի մէջ,  
լծուած են այս աշխատանքին, քաջ կերպով գիտակցելով մատենագի-  
տական աշխատութիւններու ներկայացուցած անհրաժեշտութեան եւ*

կարեւորութեան: Այս վերջիններէն է Հայկ Սաչատրեան, որ տարիներու համբերատար ու տքնաջան աշխատանքով մեզի կը ներկայացընէ Հայկական օրացոյցներու եւ տարեցոյց-տարեկիրքերու մատենադիրտութիւնը, սկիզբէն մինչեւ 1973 թ.:

Վերեւ յիշուած բնօրթի հրատարակութիւններէն մին կը հանդիսանայ երկար ժամանակ Հայ տպագրութեան առաջին դործը համարուող Յակոբ Մեղապարտի հրատարակած «Պարզատումար»ը (Վենետիկ, 1513): Հայկ Սաչատրեան, իր մատենադիրտութեան սկիզբը, տալէ ետք «օրացոյց»ի «ծննդոց»ը, այսպէ՛ «Օրացոյց տերմինի հասկացութիւնը» հայերու մօտ, կ'ուրուագծէ «Հայկական Տպագիր Օրացոյցի Պատմութիւն»ը, ուր հանդամանօրէն կ'անդրադառնայ «Պարզատումար»ին եւ անոր յաջորդող նմանօրինակ հրատարակութիւններուն, օգտագործելով բանասէրներուն հայթայթած բոլոր տեղեկութիւնները:

Հայկ Սաչատրեանի պրպտումներէն ի յայտ կու գայ որ «օրացոյց» հասկացողութեան մէջ ինկող հրատարակութիւնները Հայերու մօտ ծանօթ են զանազան անուններով – պարզատումար, տոմար, տումար, տոնար, տոնացոյց, եղանակ, զազամիա, տարեցոյց, տարեկիրք (1), ընկեր հայկական, յուշատետր, արմանխ, էֆիմերտէ, կադանդացոյց, տօնամակ, եւն.: Միաժամանակ, առաջին անգամ ըլլալով, Հայկ Սաչատրեան կը պարբերականացնէ Հայկական տպագիր օրացոյցի շուրջ 460-ամեայ պատմութիւնը, զայն բաժնելով երեք «փուլ»երու. Ա. փուլ՝ 1513–1800, Բ. փուլ՝ 1801–1915, Գ. փուլ՝ 1916–1973: Ապա ան կու տայ իւրաքանչիւր շրջանի օրացոյցներուն առանձնաշատութիւնները, անոնց պատրաստութեան ճամբով արձանագրուած զարգացումներն ու իրադործումները՝ հետաքրքրական մէջբերումներու օգտագործումով:

Ըստ Հայկ Սաչատրեանի, 1513 թ.էն մինչեւ 1973 թ. լոյս տեսած են ակելի քան հազար օրացոյցներ եւ տարեցոյցներ, որոնցմէ ան կը ներկայացնէ իրեն ծանօթ 850-ը, որոնք կարելի եղած է տարիներու ընթացքին հաւաքել եւ մատենագրել, օգտագործելով Հայաստանի դրադարաններու հաւաքածոնները, ինչպէս նաեւ պարբերական մամու-

1. «Տարեկիրք» հասկացողութիւնը կը կարօտի յտակացումի, որուն կ'արժանորդագոյնացուի առանձինն: Սակայն, հոս կարկ է նշել որ Հ. Սաչատրեանի մատենագիտութեան մէջ տեղ գրուած բազմաթիւ «տարեկիրք»եր (օրինակ՝ «Հայկագոմ Հայագիտական Հանդէս», հայկ. վարժարաններու կողմէ հրատարակուած տարեկիրքեր՝ «Նուիրում», «Սիփամ», «Հորիզոն», եւ., ինչպէս նաեւ զուտ գրական տարեկիրքեր), ոչ մէկ ազերս ունին «օրացոյց» հասկացողութեան հետ:

լի եւ այլ հրատարակութիւններու մէջ լոյս տեսած յայտարարութիւններն ու յիշատակութիւնները:

Զարմանալիօրէն, Հայիկ Սաչաարեան փորձ չէ կատարած օգտուելու Վենետիկի, Վիեննայի, Երուսաղէմի, Բարիդի, Պէյրութի, Նոր Զուլայի եւ սփռուած հայ այլ կեդրոններու զբաղարաններէն, մանաւանդ որ ինք անձնապէս ալ կ'ընդունի թէ նման պարագայի մը «այս մատենագիտութիւնն աւելի կը շահէր»: Իսկ մենք կ'ունենայիք շատ աւելի ամբողջական, նուազ թերիներով լիցուն մատենագիտութիւն մը:

Հայիկ Սաչաարեանի մատենագիտութեան մէջ չնշուած անուններէն որպէս օրինակ կարելի է յիշատակել՝

ՕՐԱՅՈՅՅ Ամի Տեառն 1823, Հայոց Թուականիս 1272 եւ Փոքր Թուոյս 208: Աշխատասիրեալ Պարոն Մարտիրոսի Մկրտչեան: Կարկաթա, տպագրեալ յՕՃանասփրոսեանց Տպարանի, ի 1 Յունուարի, յամի Տեառն 1823, 61 էջ:

«ՀՈՍՀՈՍ»ի ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ: Խմբագիր՝ Փայլակ Գօլանճեան: Կ. Պոլիս, տպ. Բարսեղեան, 1914: 134 էջ:

Կիլիկիոյ ՍԱԼՆԱՄԷՍԻ: Ա. տարի, 1918: Նիւ Եորք, տպ. Հայիկ, 1918: 224 էջ:

ՅԻՇՍԱՍԿԱՐԱՆ: Տարեկիրք 1941 տարուոյ: Հեղինակ՝ Վահան Զարգարեան: Գահիրէ, 1940: 114 էջ: Նոյնին՝ ՅԻՇՍԱՍԿԱՐԱՆ: Տարեկիրք 1942 տարուոյ: Նոր Եորք, Բ. տարի: Գահիրէ, 1941: 94 էջ:

ՕՐԱՅՈՅՅ-ՆՕԹԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՏԵՏՐ: Հրատ. Համազգայինի շէնքի Փալանճեան: Ճեմարանի: 1970-71 տարեշրջանէն սկսեալ: Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1970 թ.էն սկսեալ: [386] էջ:

Կ. Պոլսոյ Ուսուցչական Հիմնարկը 1966 թ.էն իվեր լոյս կ'ընծայէ սեղանի օրացոյցներ:

Տակաւին, բազմաթիւ յիշատակուած սեղանի կամ զրպանի օրացոյցներ ունեցած են նաեւ նոյնանուն պատի օրացոյցներ. ԿԱՆԹԵՂ (տե՛ս թիւ 669), ՆԱՅԻՐԻ (թիւ 642), ՐԱՅՅԻ (թիւ 560):

Զնչուած անուններուն կողքին, մատենագիտութեան մէջ մտած բազմաթիւ տարեկիրք-տարեցոյցներու պարագային արձանագրուած են հիմնական, կարեւոր սխալներ, թերիներ: Բաւականանանք մի քանի ցցուն օրինակներով.

Ընդհանուր թուահամարի 448-ով եւ 449-ով արուած տարեցոյցներուն միջեւ ակներեւ շփոթ կայ: Նոյն տարեցոյցն է որ արուած է կրկու անգամ, տարբեր մանրամասնութիւններով: Ճիշդը պիտի ըլլայ՝ ԽԵԼՕԳ ԴԱԻԻԹԻՆ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ ԿԱՄ ՊՈՉՈՎ ԱՍՏՂԻԿԸ: Մարտիս, տպ. Ալիս, 1928: 30 էջ:

Ընդհանուր թուահամարի 359-ով յիշատակուած Արմենակ Մելիք-

եանի «Արշալոյս» տարեգիրքին, եւ 368-ով տրուած Մելիք Շահի «Աւետիս» տարեցոյցին միջեւ ալ կան հիմնական շփոթներ: Ըստ Հ. Խաչատրեանի, առաջինը լոյս տեսած է 1919-1921 թթ.ուն, այսինքն՝ երեք հատոր, իսկ երկրորդը՝ 1920-1921 թթ.ուն, այսինքն երկու տարի: Մինչդեռ, Արմենակ Մելիքեանը (ծածկանուն՝ Մելիք-Շահ) լոյս ընծայած է ընդամենը երեք տարեգիրք, տարբեր անուններով, սակայն մէկը միւսին շարունակութիւնը նկատած է: Այդ երեք հատորներուն շարքը եղած է հետեւեալը.

ԱԻԵՏԻՍ: Տարեգիրք: Խմորատիպ: Հրատարակիչ-խմբագիր՝ Արմենակ Մելիքեան եւ Համազասպ Պասկեան: Մանչուլի (Մանչուրիա), 1919:

ԱԻԵՏԻՍ: Ամերիկահայ երգիծարանական տարեցոյց: Պատրաստեց՝ Մելիք-Շահ [Արմենակ Մելիքեան]: Բ. տարի, 1921: Ֆրէզնո, [1920]: 121 էջ + 7 չթուադրուած էջ:

ԱՐՇԱԼՈՅՍ: Պատկերազաղ տարեգիրք: Գ. տարի, 1922: Պատրաստեց՝ Արմենակ Մելիքեան: Ֆրէզնո, տպ. «Ասպարէզ» [1921]: 160 էջ:

Վերոյիշեալ թրիններէն անկախ, բազմաթիւ են էջաթիւի, հրատարակիչներու եւ խմբագիրներու, տպագրութեան թուականներու հետ առնչուող շփոթներն ու սխալները: Օրինակ՝ դրախտուող հատորի 333, 504 եւ 771 համարակալումներով ներկայացուած անունները անհրաժեշտ է սրբազրել հետեւեալ ուղղումներով.

Թիւ 333 - ՆՈՐ ՄԵՐՈՒՆԴԻՆ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ: Ա. տարի, 1916: Հեղինակ՝ Յարութիւն Պ. Փափաղեան (Արի-Արանց): էջաթիւ՝ ԺԴ + 208 էջ:

Թիւ 503 - ՎԻԹՈՇ-ԱՐԱՐԱՏ Պուլկարահայ տարեգիրքը ունեցած է հրատ. յանձնարումը մը, որուն խմբագրական մարմինը բաղկացած է՝ Տ. Մարտիրոսեանի, Յար. Պօղոսեանի եւ Հրանդ Հրահանի:

Թիւ 771 - ԴՐԱԶԱՐԿ: Յիշատակուած հատորներուն խմբագիր՝ Տիրայր Վրդ. Փանոսեան:

Կատարուած յաւելումներուն ու սրբագրութիւններուն ցանկը կարելի էր աւելի երկարել: Հայի Խաչատրեան ինք ալ կ'ընդունի առկայութիւնը թրիններու, երբ կը յայտնէ. «Հաճելի կը լինէր, իհարկէ, որ մատենագիտութիւնը լինէր ամբողջական ու անթերի: Օրացոյցների համար դա անկարելի է...» (էջ 74): Կարելի չէ համաձայն չդատուիլ կատարուած հաստատումին: Սակայն, միշտ կարելի է շատ մը թերիներէ ու բացայայտ սխալներէ խուսափիլ, քիչ մը աւելի բծախնդրութիւն ցուցարբերելով, եւ առաւելագոյն չափով օգտագործելով գոյութիւն ունեցող կարելիութիւնները:

ԺԻՐԱՅԻ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ